

RAFAŁ SZALAACKI

<http://orcid.org/0009-0008-2574-7449>
Szkoła Główna Mikołaja Kopernika
rafal.szalacki1@gmail.com

DOI: 10.35765/HP.2893

**Goldsworthy, A. (2023). *Filip i Aleksander. Królowie i zdobywcy*.
J. Szczepański (Tłum.).
Poznań: Dom Wydawniczy Rebis
[recenzja]**

Postacie władców Macedonii – Filipa II (359–336 p.n.e.) oraz Aleksandra Wielkiego (336–323 p.n.e.) – należą do najbardziej intensywnie badanych zagadnień historiografii starożytnej zarówno w perspektywie politycznej i militarnej, jak i w kontekście filozoficznej refleksji nad władzą, wojną oraz etosem przywództwa. Na tym tle książka Adriana Goldsworthy’ego *Filip i Aleksander. Królowie i zdobywcy*, wydana w 2023 roku nakładem Domu Wydawniczego Rebis, podejmuje próbę syntetycznego ujęcia dziejów Imperium Macedońskiego, ukazując działania obu władców na tle idei i praktyk charakterystycznych dla świata greckiego IV wieku p.n.e. Goldsworthy wyraźnie zaznacza we wstępie, że praca adresowana jest do szerokiego kręgu odbiorców, a jej adresatami nie są wyłącznie specjaliści zajmujący się dziejami starożytnymi (Goldsworthy, 2023, s. 54). Autor recenzowanej książki jest absolwentem St John’s College, jednego z kolegiów Uniwersytetu Oksfordzkiego; stopień doktora uzyskał w 1994 roku na podstawie dysertacji *The Roman Army as a Fighting Force, 100 BC–AD 200*. Specjalizuje się w zagadnieniach militarnych starożytnej Grecji i Rzymu, a recenzowana książka stanowi czternastą pozycję w jego dorobku poświęconą tej problematyce.

Analiza spisu treści wskazuje, że monografia została skonstruowana w sposób zbliżony do układu pracy Petera Greena *Aleksander Wielki*, po raz pierwszy wydanej w 1974 roku. Zbieżność ta dotyczy

Sugerowane cytowanie: Szalacki, R. (2026). Recenzja: Goldsworthy, A. (2023). *Filip i Aleksander. Królowie i zdobywcy*. J. Szczepański (Tłum.). Poznań: Dom Wydawniczy Rebis. *Horyzonty Polityki*, 17(58), 405–415. DOI: 10.35765/HP.2893.

nie tylko ogólnej struktury narracji, lecz także tytułów poszczególnych rozdziałów – przykładem jest rozdział *Pan Azji*, który w obu publikacjach nosi identyczne brzmienie (Green, 2010, s. 7). Czytelnik znający pozycję Petera Greena poruszać się więc będzie w obszarze nieustannych skojarzeń i porównań obydwu książek.

Książka Adriana Goldsworthy'ego spełnia podstawowe wymogi stawiane publikacjom o charakterze syntetycznym. Posiada chronologicznie uporządkowaną narrację wydarzeń, uzupełnioną o kalendarium oraz zestaw map i planów. Materiał kartograficzny ma jednak formę czarno-białą, a jego skala jest ograniczona formatem książki, co skutkuje jedynie ogólnym przedstawieniem uwarunkowań geograficznych omawianych obszarów. Geografia Półwyspu Bałkańskiego oraz Azji Mniejszej, ściśle powiązana z treścią narracji, została zaprezentowana w sposób nadmiernie syntetyczny, co może utrudniać czytelnikowi dokładniejszą orientację przestrzenną i skłaniać do sięgania po dodatkowe materiały kartograficzne.

Zastosowanie w książce rozkładanych kolorowych map znacząco podniosłoby jej walory poznawcze i edytorskie. Ich brak jest tym bardziej zastanawiający, że publikacja zawiera liczne kolorowe fotografie obiektów archeologicznych, dzieł malarskich i rzeźbiarskich, zamieszczone w dwóch wklejkach w bloku książki. Plany bitew, również utrzymane w czarno-białej konwencji, nie uwzględniają poszczególnych faz starć i ograniczają się do ogólnego przedstawienia rozmieszczenia wojsk przed rozpoczęciem walk. Jako przykład schematycznego ujęcia może posłużyć plan bitwy pod Gaugamelą, który autor – z nie do końca jasnych powodów – opatrzył informacją o jego hipotetycznym charakterze (Goldsworthy, 2023, s. 32–33).

Znacznie bardziej szczegółowe opracowanie ustawienia początkowego oraz kolejnych faz bitwy znaleźć można w *Atlasie bitew do historii wojskowości starożytnej* autorstwa Johannes Kromayera i Georga Veitha, gdzie materiał kartograficzny uzupełniono o zwięzłe zestawienie kwestii spornych (Kromayer & Veith, 2014, s. 46–49). Jeszcze dokładniejsze mapy zawiera monografia *Gaugamela* Edwarda Dąbrowy, choć wydana w typowo popularno-naukowej serii *Historyczne Bitwy*, w której cztery czytelne schematy, z wyraźnym podziałem sił obu stron, umożliwiają szybką i precyzyjną orientację w przebiegu bitwy (Dąbrowa, 1988, s. 119–125).

Każdy badacz dziejów starożytnych, podejmujący problematykę Imperium Macedońskiego, ma świadomość rozległości literatury przedmiotu poświęconej temu obszarowi badań. Jak zauważa Ryszard Kulesza, w opublikowanej w 1970 roku bibliografii prac dotyczących różnych aspektów działalności Aleksandra Wielkiego Nancy J. Burick odnotowała 338 monografii oraz 691 artykułów (Kulesza, 2009, s. 17). W ciągu kolejnych ponad pięciu dekad zasób ten uległ znacznemu rozszerzeniu. Niemniej Adrian Goldsworthy – świadomy imponującego międzynarodowego dorobku badawczego w tej dziedzinie – uzasadniając podjęcie tematu, stwierdził, że jego zamiarem nie było „dołożenie kolejnej pozycji na stertę” (Goldsworthy, 2023, s. 49). Intencją autora stało się natomiast zestawienie, w porządku chronologicznym, sylwetek dwóch najwybitniejszych przedstawicieli dynastii Argeadów, tak aby, poświęcając obu porównywalną uwagę, wydobyć postać Filipa II z cienia jego syna.

Książka podzielona jest na trzy części. Pierwsza z nich poświęcona jest Filipowi II, druga i trzecia dotyczą panowania Aleksandra Wielkiego odpowiednio w okresach 336–329 p.n.e. oraz 329–323 p.n.e. Zagadnienia źródłoznawcze z uwagi na przyjętą przez autora formę narracji zostały omówione jedynie syntetycznie we wstępie. Pewne rozszerzenie tej problematyki stanowią krótkie noty biograficzne autorów antycznych, zamieszczone w Aneksie nr 1. Z kolei Aneks nr 2 został poświęcony zagadnieniom archeologicznym związanym z tzw. grobowcem królewskim w Verginie (na obszarze pierwszej stolicy Macedonii – Ajgaj), co niewątpliwie należy uznać za istotny walor publikacji.

Rozdział pierwszy poświęcony jest dziejom dynastii Argeadów, a jego treść w znacznym stopniu kompensuje brak graficznego schematu drzewa genealogicznego rodu królewskiego, jaki spotykamy na przykład w monografii Petera Greena. Autor przedstawia w nim także podstawowe informacje dotyczące Macedonii oraz wydarzeń bezpośrednio poprzedzających objęcie tronu przez Filipa II.

W rozdziale drugim omówione zostały okoliczności przejścia władzy przez Filipa II, a także początkowy okres jego panowania, obejmujący reorganizację armii oraz umacnianie pozycji Macedonii na jej północnych granicach. Rozdział ten wprowadza również pierwsze informacje dotyczące odkryć archeologicznych w Verginie, gdzie w 1976 roku, w wyniku badań kurhanu, odkryto trzy grobowce

królewskie, z których dwa zachowały się w stanie nienaruszonym. Znaleźiska te datowane są na drugą połowę IV wieku p.n.e. Opierając się na szeregu przesłanek – przy jednoczesnym braku inskrypcji identyfikujących pochówki – autor skłania się ku tezie, iż Grobowiec II zawiera szczątki Filipa II. Najistotniejszym argumentem przemawiającym na rzecz tej interpretacji jest identyfikacja zwłok na podstawie uszkodzenia prawego oczodołu, odpowiadającego ranie odniesionej przez Filipa II w 354 roku p.n.e. podczas oblężenia Metone. W dalszej części książki zamieszczono fotografię rekonstrukcji twarzoczaszki władcy, wykonaną – jak zaznacza autor – „w oparciu o skremowane fragmenty czaszki z Grobowca II” (Goldsworthy, 2023, s. 191).

Konkurencyjna hipoteza została przywołana w Aneksie nr 2, gdzie szczątki z Grobowca II identyfikowane są jako należące do Filipa III Arridajosa, syna Filipa II, proklamowanego przez armię macedońską następcą tronu po śmierci Aleksandra Wielkiego (Nowotka, 2004, s. 136).

W kolejnych rozdziałach autor przedstawia złożoną sieć zależności pomiędzy greckimi *poleis*, Macedonią oraz Imperium Perskim. Problematyka ta ujęta została wieloaspektowo – w wymiarze historycznym, militarnym, politycznym i ustrojowym, a także ekonomicznym i kulturowym. Szczególną uwagę poświęcono zagadnieniu greckiego etnocentryzmu oraz wynikającej z niego idei panhellenizmu, zakładającej istnienie naturalnej wspólnoty interesów Greków wobec Persów jako wspólnego przeciwnika. Zjednoczenie Greków w obliczu perskiego zagrożenia, określane mianem antymedyzmu, nie zostało jednak przez Goldsworthy’ego szerzej rozwinięte. Autor jedynie sygnalizuje problem medyzmu, czyli properskiego nastawienia części *poleis*, które w polityce zagranicznej kierowały się często doraźnym interesem politycznym lub finansowym, niejednokrotnie zmieniając orientację sojuszniczą. Władcy perscy z dynastii Achemenidów, dysponując rozbudowanym aparatem informacyjnym, umiejętnie wykorzystywali długotrwałe animozje pomiędzy poszczególnymi *poleis*, co w znacznym stopniu utrudniało realizację idei panhellenizmu. Wśród czynników podważających koncepcję powszechnego zjednoczenia Greków przeciwko wspólnemu wrogowi należy również wskazać znaczący udział najemników greckich – w tym wybitnych dowódców wojskowych – po stronie Achemenidów w trakcie wyprawy Aleksandra Macedońskiego.

W pracy Goldsworthy'ego Filip II zarysowuje się wyraźnie jako monarcha budujący imperium od podstaw, metodycznie, opierając się na przemian – a często równocześnie – na dyplomacji i wojnie. Zarys historii greckich konfliktów wewnętrznych i zewnętrznych umiejętnie wpleciony w treść książki ułatwia zrozumienie zadania jakiego podjął się ten władca. Nie znajdziemy jednak w książce dokładnego wyjaśnienia specyfiki sporu toczącego się pomiędzy zwolennikami ówczesnej greckiej demokracji i oligarchii ani będącej dla Greków przejawem perskiego barbarzyństwa monarchii, co stanowi ważne tło dla wzrostu Macedonii jako państwa coraz dobitniej dyktującego warunki współistnienia w świecie greckim. Idąc w ślad za tezami stawianymi przez Arystotelesa w *Polityce*, władza monarsza Argeadów według moralnej koncepcji ustroju państwowego mogłaby być uważana rządy „jednego”, mającego na względzie dobro wspólne (Arystoteles, 2012, s. 64). Skonfrontowanie tej teorii z istniejącymi w świecie greckich *poleis* systemami politycznymi z pewnością wzbogaciłoby książkę.

Autor poświęca istotną część wywodu zagadnieniom innowacji w zakresie uzbrojenia, w szczególności wprowadzeniu do użytku sarisy, a także związanym z tym zmianom taktycznym. Na uwagę zasługuje zwłaszcza szczegółowe omówienie ugrupowania uderzeniowego konnicy formowanej w klin, które w wielu starciach odgrywało rolę czynnika przesądzającego o ich wyniku (Goldsworthy, 2023, s. 18). Pomimo rzetelnego przedstawienia kolejnych zagadnień z zakresu wojskowości brak wyraźnie sformułowanych wniosków syntetyzujących tę część narracji może pozostawiać czytelnika z poczuciem niedostatecznego domknięcia analizy. Jako przykład wskazać można opis reorganizacji armii macedońskiej przeprowadzonej przez Filipa II. Macedonia nie dysponowała warstwą społeczną na tyle liczną i zamożną, by – na wzór greckich *poleis* – wystawiać wielotysięczne armie hoplitów. Niedobór ten Filip II zrekomensował poprzez utworzenie armii zawodowej, uzbrajanej i utrzymywanej w stałej gotowości bojowej na koszt państwa. Zmiany te miały charakter przełomowy, co podkreśla Krzysztof Nowotka w pracy *Aleksander Wielki* (Nowotka, 2004, s. 50, 62). Goldsworthy nie rozwija jednak wielu zagadnień istotnych z punktu widzenia historii wojskowości. W szczególności zabrakło omówienia innowacyjnego zastosowania zasady ekonomii sił, polegającej na skorelowaniu starcia piechoty

ustawionej w szyku ukośnym z uderzeniem konnicy na flankę przeciwnika – rozwiązania, które odegrało kluczową rolę w sukcesach militarnych armii macedońskiej.

Filip II w książce Goldsworthy'ego to człowiek kreatywny i pełen energii. Autor zwraca także uwagę na fakt, iż był poligamistą (żonaty siedem lub nawet osiem razy) postrzegany w związku z tym przez ówczesną – używając współczesnego języka – mainstreamową kulturę grecką jako barbarzyńca. Autor przywołuje w tym kontekście nośny obecnie termin „seksualny drapieźnik” (Goldsworthy, 2023, s. 63). W tym – jak i w wielu innych przypadkach – autor nie wykorzystuje jednak szansy, jaką daje paralela starożytności i współczesności w aspektach społecznych i obyczajowych, co z całą pewnością zainteresowałoby czytelnika „spoza kręgu specjalistów”. Wielożeństwo praktykowane przez Argeadów pełniło przede wszystkim funkcję narzędzia politycznego, służącego cementowaniu sojuszy, choć zdarzały się od tej reguły odstępstwa. W tym kontekście Goldsworthy interpretuje małżeństwo Filipa II z Kleopatrami-Eurydykami, zawarte w 337 roku, jako związek motywowany względami osobistymi. Poligamia Filipa II mogła jednak w istotny sposób komplikować kwestię sukcesji tronu macedońskiego, co z perspektywy trwałości monarchii dziedzicznej stanowiło ważny element tzw. spraw wewnętrznych państwa (Goldsworthy, 2023, s. 215). Zwieńczeniem dzieła budowy Imperium Macedońskiego było dla Filipa II zwycięstwo w bitwie pod Cheroneją w roku 338 p.n.e. Zbrojny opór skonsolidowanych przeciwko Filipowi II greckich *poleis* został złamany a zwycięzca podyktował łagodne warunki pokojowe. Obradujący w Koryncie przedstawiciele greckich *poleis* utworzyli Związek Koryncki, na którego czele stanął władca macedoński. Związek powołano do życia pod dyktando Filipa II w celu zorganizowania wspólnej wyprawy wojennej przeciwko Persji. Państwa związkowe odgrywały rolę służebną w stosunku do hegemonu a panhellenizm w swojej istocie stał w opozycji do partykularyzmu greckiej *polis*.

Śmierć Filipa (336 p.n.e.), będąca następstwem niesmacznych intryg pałacowych, jawić się może jako mord polityczny. Autor nie oparł się pokusie, jaką niesie ze sobą prokuratorskie pytanie: *cui bono?* Dywagacje, jakie Goldsworthy prowadzi pod kątem udziału w morderstwie osób trzecich, są jednak powściągliwe. Morderstwo motywowane było pobudkami osobistymi. U Goldsworthy'ego

królobójca, członek straży przybocznej Filipa II o imieniu Pauzaniasz, nosi stygmaty pokrzywdzonego, szukającego sprawiedliwości, pomimo iż intryga ma swój początek w rzuconych przez niego oszczerstwach, w konsekwencji których kolejny przyboczny – jego imiennik – poniósł śmierć. Według autorów tekstów źródłowych za spiskiem i morderstwem stoi demonizowana przez nich Olimpias, a Aleksander miał o wszystkim wiedzieć (Goldsworthy, 2023, s. 228). Cztery lata później Aleksander, walcząc z Dariuszem III, oskarżył go o sprawstwo kierownicze w morderstwie Filipa II – jak ujął to Krzysztof Nowotka – we wzmiankowanej już monografii *Aleksander Wielki* (Nowotka, 2004, s. 124).

Aleksander, przejmując władzę po zamordowanym ojcu, pod pretekstem ukarania spiskowców stojących za śmiercią Filipa II przeprowadził czystkę, w wyniku której stracili życie między innym bratanek nieżyjącego króla Amyntas. Arridajosa – przyrodniego brata Aleksandra – oszczędzono, najprawdopodobniej uznając go za niegroźnego ze względu na jego opóźnienie umysłowe. Czystki będące efektem mniej lub bardziej zasadnych oskarżeń o zdradę lub spiskowanie pojawiały się przez cały okres panowania Aleksandra Wielkiego. Młody król został zatwierdzony jako następca tronu przez zgromadzenie żołnierzy, które stanowiło płaszczyznę porozumienia władcy i zmobilizowanych poddanych. Nie była to jednak jedyna rola zgromadzenia żołnierskiego, które przyjmowało na siebie ciężar judykatury w sprawach o zdradę stanu. Z czasem ocena stanu rzeczy wynikająca z konsensusu żołnierskiego nabrała tak znacznej siły, iż pod jej naporem Aleksander zmuszony był okiełznać swoje *pothos* – pragnienie, by dokonywać rzeczy niemożliwych, jak za Arrianem tłumaczy nam Goldsworthy. Po pogrzebie Filipa II przedstawiciele państw członkowskich zatwierdzili Aleksandra jako hegemonia Związku Korynckiego. Greckie elity polityczne *poleis* w IV wieku p.n.e., niezależnie od przyjętego ustroju, postrzegały monarchię macedońską jako byt obcy i marginalny wobec tradycyjnego świata hellenistycznego. Narzuconą przez Macedonię hegemonię w świecie greckim przyjęto z wyraźną niechęcią, a próby jej obalenia podejmowane były zarówno za panowania Filipa II, jak i Aleksandra Wielkiego. Przez cały okres ekspansji Imperium Macedońskiego ze strony greckich *poleis* – obok oporu zbrojnego – obserwować można intensywne działania dyplomatyczne, których celem było

spowolnienie lub osłabienie wzrostu potęgi macedońskiej. Za przykład fundamentalnej formy tego sprzeciwu uznać można wystąpienia Demostenesa przeciwko Filipowi II, znane pod nazwą *Filipik* (Demostenes, 1922, s. 68–78).

Aleksander Wielki, który uzyskał swój przydomek, jak nam przypomina Goldsworthy, dopiero w czasach rzymskich, odziedziczył królestwo wybudowane na solidnych fundamentach, jednak świeżość konstrukcji wymagała ciągłego jej umacniania (Goldsworthy, 2023, s. 47). Młody władca ustabilizował wciąż trudną sytuację na północnym pograniczu państwa, ale jego przedłużająca się nieobecność w Macedonii stała się asumptem do gwałtownej erozji Związku Korynckiego w którym idea panhellenizmu miała charakter fasadowy. Najgroźniejszym przeciwnikiem były Teby. Błyskawiczny i niespodziewany powrót Aleksandra przyniósł Tebom zastosowanie przez niego wobec zbuntowanego miasta *andrapdismos* (ἀνδραποδισμός). Miasto zostało zburzone, kobiety i dzieci sprzedane w niewolę, natomiast męska ludność poddana egzekucji. W filozofii politycznej omawianego okresu wojna postrzegana była jako zjawisko naturalne i nieuniknione, stanowiące immanentny element relacji między państwami (Platon, *Prawa*, s. 15). Współczesne badania historyczne – w tym również ujęcie zaproponowane przez Goldsworthy’ego – koncentrują się w dużej mierze na analizie aspektów politycznych i militarnych ekspansji Imperium Macedońskiego, marginalizując często problem ludzkiego cierpienia, jakie ekspansja ta ze sobą niosła. Gloryfikacja geniuszu militarnego Aleksandra Wielkiego prowadzi niekiedy do pominięcia faktu, że jego *pothos* (πόθος), rozumiany jako nieustanne dążenie do chwały i przekraczania granic, dla tysięcy ludzi oznaczał śmierć, utratę bliskich, głód, niewolę oraz przymusowe przesiedlenia.

Autor poświęca sporo uwagi wypowiedzianemu przez Aleksandra przy okazji wizyty u Diogenesa w Koryncie słynnemu zdaniu: „Gdybym nie był Aleksandrem, byłbym Diogenesem”. Pisarz nie wykorzystał jednak szansy, by porównać cynizm Diogenesa i *pothos* Aleksandra. Wszakże jeden miał wszystko w pogardzie, drugi natomiast pragnął chwały ponad wszystko. Diogenes to abnegat, syn bankruta i uczeń Antystenesa, który praktykując cynizm, odrzucał wszelkie wytwory kultury. Mimo iż opis spotkania władcy i mędrca nosi znamiona apokryfu, to jednak stwarza płaszczyznę do głębszego

zastanowienia się nad motywami, którymi kierował się Aleksander Wielki. Goldsworthy redukuje te dywagacje w swoim stylu, stwierdzając: „Słowo cynik – *kynikos* – znaczy dosłownie spsiały” (Goldsworthy, 2023, s. 238). W *Historii filozofii* Władysława Tatarkiewicza przedstawiona została odmienna interpretacja etymologii terminu „cynizm”. Autor wywodzi nazwę szkoły cynickiej od ateńskiego gimnazjonu Cynosarges, w którym nauczał Antystenes, uznawany za jej założyciela (Tatarkiewicz, 1984, s. 60). Na alternatywną możliwość etymologiczną zwraca natomiast uwagę Frederick Copleston, który w swojej *Historii filozofii*, odwołując się do niekonwencjonalnego stylu życia cyników, wskazuje, że termin ten mógł również wywodzić się od określenia charakteryzującego ich sposób funkcjonowania i postawę wobec norm społecznych (Copleston, 1998, s. 139).

W recenzowanej pracy wielkie bitwy Aleksandra – nad rzeką Granik, pod Issos i pod Gaugamelą – opisane są dość szczegółowo. Poza analizą tekstów źródłowych autor wprowadza kilka dygresji dotyczących logistyki i taktyki co znacznie poprawia wgląd w sytuację. Szczególnie dobrze czyta się akapity, w których pisarz używa współczesnej nomenklatury militarnej czy politologicznej. Omawiając starcia na polach bitewnych, autor nie unika też kwestii dotyczących umiejscowienia geograficznego bitew, stanowiących od lat przedmiot sporu wśród badaczy. Po zwycięskiej bitwie nad Granikiem Aleksander rozwiązał swoją flotę, uważając że jest słabsza w porównaniu z siłami morskimi, jakimi dysponuje przeciwnik. Nie bez znaczenia pozostawały też wysokie koszty utrzymania tego rodzaju wojsk. Wojska Aleksandra, posuwając się wzdłuż wybrzeża, zajmowały kolejne miasta portowe, dążąc do całkowitego pozbawienia przeciwnika możliwości uzupełniania zapasów. Strategia określana przez Arriana jako „pokonanie floty z ładu” (Arrian, 2004, s. 45), choć czasochłonna, okazała się skuteczna. Pomimo stosunkowo łagodnej polityki wobec miast portowych decydujących się na kapitulację, Aleksander napotykał również na przypadki zdecydowanego oporu. Szczególnym przykładem była kampania przeciwko Tyrowi w 332 roku p.n.e., której powodzenie wymagało nadzwyczajnych nakładów sił i środków. Oblężenie miasta wiązało się z budową grobli o długości około 700 metrów, łączącej wyspę z lądem stałym – przedsięwzięcie to zajęło armii macedońskiej blisko siedem miesięcy. Równocześnie Aleksander, kierując się względami strategicznymi,

przystąpił do odbudowy floty, niezbędnej do skutecznego prowadzenia operacji oblężniczych. Zdobycie Tyru zakończyło się masowym wprowadzeniem jego mieszkańców w niewolę.

Goldsworthy poświęca w swojej książce sporo miejsca problemowi apoteozy Aleksandra Wielkiego. Boskie pochodzenie wraz z początkowo niesprecyzowanymi i niejednoznacznie wyartykułowanymi aspiracjami do boskości kroczyło w ślad za Aleksandrem Wielkim przez całe jego życie. Począwszy od mitologizowania aktu poczęcia Aleksandra (Olimpias śpiąca z Zeusem, który przybrał postać węża) aż po transcendentalne przeżycie w oazie Siwah w 331 roku p.n.e., gdzie przywitany został przez kapłana jako syn Amona (Goldsworthy, 2023, s. 238, 331), utożsamianego wszakże przez Greków z Zeusem, boskie powinowactwo zdaje się tylko tłem. Z czasem problem boskości staje się dla Aleksandra coraz poważniejszy. Achemenidzi uznawani byli za namiestników Ahura Mazdy, egipskim faraonom oddawano boską cześć. Czy Aleksander, pragnąc zostać prawowitym władcą podbitej Azji, uwierzył w swoje boskie pochodzenie? Tendencja do apoteozy dla samego Aleksandra Wielkiego początkowo zdaje się jedynie sposobem do uzyskania możliwie najsilniejszej legitymizacji władzy na nowo zdobytym terytorium. Jednak w 324 roku p.n.e. Aleksander oficjalnie zażądał od miast greckich boskiej czci. Nieśmiertelny w pamięci ludzi Aleksander Macedoński umiera po krótkiej chorobie w czerwcu 323 p.n.e., przewidując po swojej śmierci wielkie igrzyska funeralne.

Książka Adriana Goldsworthy'ego *Filip i Aleksander. Królowie i zdobywcy* przedstawia w przystępnej, a zarazem spójnej narracji etos starożytnych dowódców, łączących funkcje władców państwowych z bezpośrednim udziałem w działaniach militarnych. Autor, posługując się klarownym i komunikatywnym językiem, ukazuje mechanizmy sprawowania władzy oraz kulturowe i ideowe uwarunkowania przywództwa wojskowego w świecie starożytnym, co pozwala na dotarcie do szerokiego kręgu odbiorców, także spoza środowiska specjalistów. Publikacja może pełnić funkcję rzetelnego wprowadzenia do dziejów Macedonii i epoki klasycznej, stanowiąc punkt wyjścia do dalszych, pogłębionych studiów nad historią świata antycznego. Jednocześnie ograniczona obecność refleksji metodologicznej i krytycznej analizy źródeł sprawia, że praca ta powinna być traktowana przede wszystkim jako syntetyczne opracowanie

o charakterze wprowadzającym, a nie jako pełnoprawna monografia naukowa.

BIBLIOGRAFIA

- Arystoteles (2012). *Polityka*. L. Piotrowicz (Tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Copleston, F. (1998). *Historia filozofii*. H. Bednarek (Tłum.). Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Dąbrowa, E. (1988). *Gaugamela*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
- Demostenes (1922). *Wybór mów*. J. Kowalski (Tłum.). Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.
- Flawiusz Arrian (2004). *Wyprawa Aleksandra Wielkiego*. H. Gesztoft-Gasztołd (Tłum.). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Goldsworthy, A. (b.d.). *Author*. <http://www.adriangoldsworthy.com/author.htm> (dostęp: 20.09.2025).
- Green, P. (2010). *Aleksander Wielki*. A. Konarek (Tłum.). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Kromayer, J., & Veith, G. (2014). *Atlas bitew do historii wojskowości starożytnej*. P. Grysztar (Oprac.), M. Chmielarz (Tłum.). Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon.
- Kulesza, R. (2009). *Aleksander Wielki*. Warszawa: Wydawnictwo MADA.
- Nowotka, K. (2004). *Aleksander Wielki*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Platon, *Prawa* (1997) M. Maykowska (Tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Alfa.
- Tatarkiewicz, W. (1984). *Historia filozofii* (T. 1). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.